

УДК 801.821.161.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133224>

[Orcid.org/0000-0003-0844-4004](https://orcid.org/0000-0003-0844-4004)

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – європейська філософія романтизму й постромантизму.

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ РОМАНУ ГАРРІЄТ БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА ЙОГО ВТІЛЕННЯ В КІНЕМАТОГРАФІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та виявлено його філософське підґрунтя – заперечення можливості будь-яких форм рабської експлуатації людини людиною, розкрито головні образи роману в первинному авторському задумі. На основі порівняльної характеристики кіноверсій твору Гаррієт Бічер-Стоу доведено невідповідність режисерського бачення авторській концепції, основній ідеї роману та трактовці головних образів у європейському та американському кінематографі.

Ключові слова: рабство, філософське підґрунтя, кінематограф, ідея, образ, суспільна криза, режисерське бачення, авторський задум.

Актуальність теми. Дослідження філософського підґрунтя роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» є тотожним дослідженню етико-моральних устоїв американського суспільства Півдня напередодні громадянської війни у США. Ця книга й сьогодні виступає «абеткою» у розумінні стосунків між різними станами рабовласницького суспільства та причин визрівання гострої кризи в ньому на початку другої половини XIX століття.

Наукові літературно-філософські розвідки стосовно змісту та ідей роману американської письменниці розпочалися на початку ХХ століття. До таких у першу чергу можна віднести дисертацію Едіт Меклен «Хатина дядька Тома в Німеччині» (1910 р.), де представлено аналіз поширення роману та кількості його видань у Європі на почат-

© І. В. Цебрій, 2017

ку ХХ століття [6]. Вивчення американської історії напередодні війни Півночі й Півдня досліджено в праці Фрідріха Ленгера (2011 р.) [6]. Причинам популярності роману та його чисельним перевиданням присвячена робота Дебори Розенталь (2004 р.) [4]. Низка питань стосовно життя рабовласницького Півдня піднімається у працях Жозефіни Доновен (1991 р.) та Віланда Герцфельда (1952 р.) [7; 8].

Незважаючи на чисельні дослідження, що тривають навколо роману Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» й на сьогоднішній день, немає таких, де б було порушено питання його філософського підґрунтя та відтворення авторської ідеї в мистецтві ХХ – ХХІ століть. Тому автор статті ставить мету проаналізувати шляхи втілення задуму письменниці в кінематографі ХХ століття.

Отже, понад півтора століття відділяє нас від тих часів, коли в найбільших державах світу було ліквідовано рабство та кріпосництво. Зараз ми не зовсім адекватно розуміємо, що то були за часи і що таке одній людині бути повністю залежною від іншої. Тому наукові й літературні твори, присвячені цій проблемі, поступово відходять у небуття, перетворюються в легенди про минуле. Окремі фрагменти з них включають до шкільних підручників, проте часто – це не кращі фрагменти, які не відтворюють авторського замислу.

На превеликий жаль, зараз це відбувається з романом Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», вихід якого в літературний світ викликав ледь не судові дискусії, а сам роман набув небаченої популярності. У статті мова піде як про філософське підґрунтя роману, так і про спроби його екранізації.

14 червня 1811 року в родині богослова й проповідника Лаймана Бічера народилася дівчинка. Батьки їй дали ім'я Гарріет. Її батько був переконаним противником рабства і маленькій Гарріет не раз довелося стати свідком того, як у їхньому будинку давали притулок неграм, що втекли від своїх панів і переслідувалися останніми. Вона наслухалася чимало жахів, які зовсім не були вигадками [3].

Роман Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» вийшов у світ за дев'ять років до початку громадянської війни між Північчю й Півднем і можливо той резонанс, який він знайшов у серцях аболіціоністів, послугував жариною для полум'я наступної війни. Роман вийшов тиражем 600 000 тис. примірників і в наступні два десятиліття перевидавався в країнах Європи й Америки 35 разів. Сьогодні в таке важко повірити, бо немає жодного подібного запиту на жоден літературний твір.

Що ж призвело до такої популярності роману і чому за нього впало стільки проклять на голову Гарріет Бічер-Стоу?

У центрі роману знаходиться доля негра-раба Тома, порядного та глибоко віруючого чоловіка, фінал життя якого був жахливим. Та вражає не лише доля Тома, ще болісніші відчуття викликають трагедії тих людей, які з'являються в романі фрагментарно, особливо в сценах куплі-продажу рабів і розповідають Тому про себе. Після прочитання роману ясным ставало лише одне – так далі продовжуватися не може! І всі байки про добрих і шляхетних білих панів ставали непереконливими та блідими.

Так, погоджується Гарріет Бічер-Стоу, можуть бути добрі пани-рабовласники, але навіть у них невільникам жити небезпечно, наприклад, їхні господарі можуть набити боргів, програтися в карти чи рулетку, й тоді їхні віддані раби на аукціоні підуть із молотка. Або «шляхетні рабовласники» у силу жахливих обставин помруть або загинуть, тоді також їхніх рабів продадуть на ринку. І чи потрібно безмовно терпіти своє рабське становище й не боротися проти нього? [5, с. 47]

Головних сюжетних ліній в романі дві: перша – це життя Тома, який підкорився своїй долі, друга – боротьба Елізабет і Джорджа, білих рабів (мулата й квартеронки), котрі кинули долі виклик.

Чи могли люди, які родилися рабами, вважати Америку своєю батьківщиною? Письмениця вкладає свої думки з цього приводу у уста мулата Джорджа: «Добрі пани часто потрапляють у борги, а закони нашої країни дозволяють їм відірвати дитину від матері й продати її в рахунок власних боргів! І це ви називаєте «законами моєї країни»? Ні, я не знаю такої країни, як я не знаю и свого білого батька! Та я знайду її, а від вашої країни мені нічого не потрібно, нехай тільки мені дадуть спокій, щоб я її міг спокійно залишити. Та якщо хто-небудь спробує мене зупинити, він отримає сповна, бо я буду битися за свою свободу до останнього подиху!» [1, с. 46].

Не менш рішуче чинить і дружина Джорджа, Еліза. За борги її господаря, містера Шелбі, вирішили продати маленького синочка Елізи і Джорджа – Гаррі. До того ж, торговець рабами, містер Гейлі, цинічно заявляє містеру Шелбі, котрий потрапив у борги: «Нехай цій Елізі ваша дружина подарує сережки, або нове плаття, або ще якусь дрібницю, й вона швидко забуде, що її дитину продали!» [1, с. 12].

Та в боротьбі за своє дитя, за право бути разом із ним, Еліза виявляється здатною не просто втекти від своїх господарів, а поставити на карту долі своє життя: вона перебігає Міссісіппі по крижинам, рятуючись від переслідування.

Із великою любов'ю, переконливістю та душевним теплом у романі створений образ маленької дівчинки зі знатної й багатой родини

Півдня – Єванжеліні Сен-Клер. Розумна не по рокам, вихована добрим і чутливим батьком, Єванжеліна на може змиритися зі злом і несправедливістю цього рабовласницького світу. Це вона вмовила батька купити Тома і вона вдруге вже перед смертю) буде його переконувати відпустити Тома на волю, дарувати йому щастя знову повернутися до дружини й дітей.

Цей світлий образ неможливо забути, за своєю глибиною він перебиває інші персонажі життєвою переконливістю та шляхетністю. З неменшою виразністю представлено й її батька, Огюстена Сен-Клера. І не дарма письменниця дає йому ім'я Огюстен – Августин.

Чоловік, розчарований у цьому житті через ілюзії молодості, що не збулися, через шлюб із некоханою жінкою, тому він у молоді роки стає скептиком. Єдина цінність його життя – це Єванжеліна, маленька Єва, але й та виявляється смертельно хворою. Раптова смерть Огюстена в другій частині роману нам може здатися випадковою. Та саме ця «випадковість» і призвела до того, що всі раби Огюстена йдуть із молотка, а Том, улюбленець його покійної доньки, потрапляє до рабовласника-звіра, котрий довів його до жахливої смерті.

Роман Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» мав благодатний ґрунт для екранізацій. І як же його прочитали режисери – відтворювачі подій? Яку головну думку роману їм хотілося донести до глядачів з кіноекрану?

Твір пережив п'ять екранізацій. Про перші дві (1905-го та 1910-го рр.) ми вести мови не будемо, бо вони не є доступними для перегляду. Проте кожний, хто бажає й уміє користуватися Інтернетом, може познайомитися з трьома останніми – двома американськими й однією європейською.

Фільм 1927 року, знятий американським режисером Гаррі Поллардом, відповідав духові успішної кінопродукції його часу, завданням і змісту «німого кіно». Це типовий «блокбастер», що мав у 30-ті роки ХХ століття чималу популярність. Там є небезпечні погоні, бурхливі ріки, переслідування на кораблі, поява привида. «Білі негри» роману в традиційному гримі німого кіно більше схожі на циган, ніж на кольорових жителів Америки ХІХ століття. Фільм, безумовно, цікавий і захоплюючий.

Та народжується природне питання – а що є в цьому фільмі від роману Гарріет Бічер-Стоу? Лише сюжетна канва. Правда відзначимо ще одне беззаперечне достоїнство фільму – Єва Сен-Клер у виконанні 11-літньої Вірджинії Грей, в майбутньому – великої актриси [6, с. 100].

Мабуть, це була найвдаліше обрана Єва з усіх попередніх і наступних фільмів, хоча вона теж не уникнула традиційного гриму

та зачіски «німого кіно». Достатньо вишукано виглядає і її батько, Огюстен, у виконанні Джона Роша, правда його роль у цій екранізації зведена до мінімуму. Джеймс Б. Лоу, який виконував роль дядька Тома, мав також доволі шляхетний вигляд. Він чудово уявляв собі епоху рабства, бо його батьки були чорними невільниками. Тільки мало приємного бачити у фіналі фільму його привидам.

У 1965 році на світові екрани вийшов європейський фільм «Хатина дядька Тома», у створенні якого брали участь кіностудії Німеччини, Югославії, Угорщини, Італії, Франції. Режисер фільму Геза фон Радваньї, угорець, безумовно був знайомим з усіма попередніми екранізаціями. Фільм вийшов емоційний, динамічний, з усією амплітудою барв. Неможна не відзначити й достатньо вдалий акторський склад, особливо негритянського актора й співака Джона Кіццміллера в ролі дядька Тома, співачку й актрису Ерту Кітт у ролі Кассі (Кейсі за фільмом) та Катану Каетано в ролі Елізи. Вражаюче знятий драматизований режисером фрагмент її спроби перебігти Міссісіппі по кризі. Шляхетними аристократами виглядають і містер та місіс Шелбі.

Але у фільмі немає жодної фрази з роману Гаррієт Бічер-Стоу. Загалом-то, в таких випадках режисер повинен указати, що фільм знято «за мотивами роману», а не за романом. У результаті головним героєм фільму став не Том, а його головний антипод – Саймон Легрі, що зусиллями режисера поєднав у собі три негативні персонажі – рабовласника Гейлі та Скегса, а також і самого містера Легрі. І з'являється він не в третій частині романі, як у Гаррієт Бічер-Стоу, а від початку [3].

Ця роль була написана спеціально для англо-американського актора Герберта Лома, відомого виконавця злодійського амплуа. Він переконливо відтворив об'єднану особистість, та ось тільки до роману вона не має жодного відношення. Зате у фільмі з'явилися нові персонажі, відсутні в романі – нотаріус, рабовласники Півдня, співачку в трактирі, дві кузини Сен-Клера замість однієї і багато ще чого. Особливо хочеться зупинитися на образі Огюстена Сен-Клера, роль якого виконав відомий німецький актор Отто фон Фішер. До речі, у фільмі його звать не Огюстен, а П'єр, і це не випадково. Поведінка його героя не так бездоганна, як персонажа роману, описаного Бічер-Стоу. Якщо за сюжетом Сен-Клер чоловік, який палко любить свою доньку та милосердно ставиться до рабів, то у фільмі на перше місце виходить його роман із неіснуючою кузиною (її роль виконує відома французька актриса Мілен де Монжо). І цей «роман» стає однією з головних причин смерті Єви. Виникає впевненість: якби цей фільм побачила Гаррієт Бічер-Стоу, то її обуренню не було б меж. А ще Сен-Клер – частий відвідувач таверн, водить дружбу зі співачками кабаре.

Який був сенс так нівечити образ прекрасної людини і батька? У романі й так достатньо драматичних моментів...

Неоднозначним можна назвати й вибір режисером актриси, яка зіграла роль маленької Єви. На початку фільму їй мало бути шість років, вона змальована авторкою в образі сонячного зайчика. Єва з легкістю бігає по всьому пароплаву й до неї ніде не чіпляється ніякий бруд. Гертруда Міттермайр, обрана на роль Єви, безумовно гарна. Та це – повністю протилежний образ тому, що мала на увазі Гаррієт Бічер-Стоу: вона некваплива й обережна, їй не шість років, а тринадцять, тому окремі репліки героїні фільму виглядають просто смішними, враховуючи її ледь не дівочий вік. Та, безумовно, це провина не юної актриси, це – режисерське бачення.

Певні «відхилення» можна вибачити режисеру у виборі актриси Ерти Кітт на роль Кассі, враховуючи її занадто молодий вік для даної героїні. Її стосунки із Саймоном Легрі відображені майже у відповідності з сюжетом роману, проте кінець фільму знову драматизований: Том гине, рятуючи Кассі від коней, які повинні були її розтоптати.

Варто відзначити ще один цікавий момент: у фільмі Том не богобоязкий прибічник Біблії, а бунтар, котрий закликає покінчити з рабством. Це, знову-таки, йде врозріз із тими філософськими ідеями, що вклала в свого героя Гаррієт Бічер-Стоу ідеї несупротиву злу насиллям [1, с. 6].

І все-таки фільм вийшов мальовничий, особливо в ньому підкупають негритянські спірчуелси у виконанні Джона Кіццміллера та Ерти Кітт. І дунайські хвилі за своїм розмахом повністю замінили широти Міссісіппі.

22 роки потому афро-американський режисер Стен Лейтен вирішив заново відтворити роман Гаррієт Бічер-Стоу. Здавалося б, вже можна було б урахувати досвід попередніх екранізацій. Та режисерське бачення є режисерським баченням... Проте, треба йому віддати належне – від оригінального змісту й тексту роману він практично не відійшов.

Незважаючи на це, фільм за такого бурхливого розвитку сюжету, яким переповнений роман, виглядає блідо й непереконаливо. Чи то було недостатньо коштів, виділених на фільм, чи то режисер із самого початку збирався відтворити роман у «пастельних кольорах». Як і у фільмі Гези фон Радваньї, вибір актора на роль дядька Тома дуже вдалий. Сорокарічний Евері Брукс, співак та актор, найкращим чином підходив до цього образу. Йому вдалося відчути Тома внутрішньо, хоча він у нього дещо осучаснений.

Знову найбагатострадальнішим став образ Огюстена Сен-Клера. П'ятдесятилітній артист Брюс Дерн (аристократ за походженням), який уже на той час користувався великою популярністю, категорично не відповідав сутності тридцятилітнього Сен-Клера. Це виглядає як знущання над усім тим, що вклала в цей образ велика письменниця. Брюс Дерн позбавив свого героя якої б то не було духовності, більше того – за сценарієм він алкоголік.

Здається, режисери й сценаристи вирішили вмістити в героя Бічер-Стоу всі характерні для їхнього часу недоліки – в 60-ті роки – сімейні зради, у 80-ті – алкоголізм. Але до чого тут визначний твір світової літератури? Відповідь, на жаль, одна – режисерське бачення.

Та все ж, ставлячись критично до цієї екранізації, не можна не відзначити її позитивні сторони. Це третя частина фільму, де Том після смерті Єви і Сен-Клера потрапляє до помістя Саймона Легрі. Роль негідника Легрі блискуче втілює Едвард Вудворд. Спостерігаючи за ходом його думок і вчинків дійсно стає страшно за тих людей, які йому потрапили до рук. Не гірше впоралася зі своєю роллю і Полла Келлі, котра грала Кассі.

Переконливо вибудований і фінал фільму, коли Джордж (у цій екранізації його чомусь звать Крістофер) приїхав забрати помираючого Тома. Він спізнився врятувати його від негідника. Все, що тепер він зможе для нього зробити – це лише гідно поховати [6, с. 301].

Саме після такого фіналу стає остаточно зрозумілим філософське підґрунтя роману Гарріет Бічер-Стоу: не може бути добрих рабовласників, справжні люди не будуть користуватися рабською працею, вони добровільно відпустять своїх невільників на свободу. Такими послідовними не були ні містер Шелбі, ні Сен-Клер, на це відважився лише Джордж після того, як до глибини душі був уражений смертю Тома. Він усвідомив на все життя: людина не може бути рабом іншої людини.

У часи Радянського Союзу тема рабства і кріпосництва була дуже популярною в кінематографі. Дивно, що жоден із великих режисерів не взявся за цю тему та не екранізував роман, хоча в ті часи коштів на екранізації вистачало, більше того, вони часто витрачалися не на кращі фільми. Стосовно Голлівуду, це загалом виглядає дивним. Знайшлися ж кошти для екранізації роману Маргарет Мітчел «Віднесені вітром», де звучала принципово інша точка зору – «неграм в Америці жилося набагато краще, ніж їхнім панам». То хто ж правий, Мітчел чи Бічер-Стоу? На нашу думку, завжди праві очевидці подій. Гарріет Бічер-Стоу на власні очі бачили всі жахи рабства, Маргарет Мітчел народилася через сорок років після його ліквідації і співала оди «останній галантній епосі рабів і їх господарів» [2].

Таким чином, на сьогоднішній день у мистецтві кінематографу нажаль ще не знайшлося достойного прочитання безсмертного твору Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома». Режисерське бачення роману (не відкидаючи й позитивних моментів) більшою мірою давало суб'єктивну картину тих подій, спотворюючи окремі образи та частини роману. Зважаючи на те, що в нашому світі ще й нині існує в завуальованій формі нелегальне рабство, дана проблематика не може втратити своєї актуальності та вимагає нових творчих пошуків, повноцінного відображення картин американського життя позаминулого століття. На завершення хочеться виразити надію, що роман Гаррієт Бічер-Стоу ще знайде достойного режисера, який донесе до глядача його головну думку та втілить у кінематографі авторські образи роману.

Література

1. *Бічер-Стоу Г.* Хатина дядька Тома / Гаррієт Бічер-Стоу. Київ : Дніпро, 1969. – 400 с.
2. *Митчел М.* Унесенные ветром / Маргарет Митчел. – М. : Художественная литература, 1986. – 716 с.
3. *Цебрій І.В.* Размышления над романом Гарриет Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» и попытками его экранизации. – Режим доступу : www.youtube.com/watch?v=xObm9PymnAQ
4. *Debra J. Rosenthal* (Hrsg.): A Routledge literary sourcebook on Harriet Beecher Stowe's "Uncle Tom's cabin". – Routledge, New York 2004. – 210 p.
5. *Friedrich Lenger:* Im Vorfeld des Bürgerkriegs. "Uncle Tom's Cabin" von Harriet Beecher Stowe (1851/52), in: Dirk van Laak (Hrsg.): Literatur, die Geschichte schrieb, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 43–60.
6. *Grace Edith Maclean.* Uncle Tom's Cabin in Germany (Americana Germanica). Dissertation. – New York 1910. – 386 p.
7. *Josephine Donovan:* Uncle Tom's cabin. Evil, affliction, and redemptive love, Twayne, Boston 1991,
8. *Wieland Herzfelde:* Nachwort, in: Onkel Toms's Hütte, Verlag Neues Leben, Ost-Berlin 1952. – S. 50–88.

1. *Бічер-Стоу Г.* Хатина дядька Тома / Гаррієт Бічер-Стоу. Київ : Дніпро, 1969. – 400 с.
2. *Митчел М.* Унесенные ветром / Маргарет Митчел. – М. : Художественная литература, 1986. – 716 с.
3. *Цебрій І.В.* Размышления над романом Гарриет Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» і попытками его екранизації. – Режим доступу : www.youtube.com/watch?v=xObm9PymnAQ
4. *Debra J. Rosenthal* (Hrsg.): A Routledge literary sourcebook on Harriet Beecher Stowe's "Uncle Tom's cabin". – Routledge, New York 2004. – 210 p.

5. *Friedrich Lenger*: Im Vorfeld des Bürgerkriegs. «Uncle Tom's Cabin» von Harriet Beecher Stowe (1851/52), in: Dirk van Laak (Hrsg.): Literatur, die Geschichte schrieb, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 43–60.

6. *Grace Edith Maclean*. Uncle Tom's Cabin in Germany (Americana Germanica). Dissertation. – New York 1910. – 386 r.

7. *Josephine Donovan*: Uncle Tom's cabin. Evil, affliction, and redemptive love, Twayne, Boston 1991,

8. *Wieland Herzfelde*: Nachwort, in: Onkel Toms's Hütte, Verlag Neues Leben, Ost-Berlin 1952. – S. 50–88.

Tsebriy I.V.

PHILOSOPHICAL BACKGROUND OF HARRIET BEECHER-STOW'S NOVEL «UNCLE TOM'S CABIN» AND ITS OBJECTIFICATION IN THE CINEMATOGRAPHY OF XX CENTURY

The article analyzes Harriet Beecher-Stow's novel "Uncle Tom's Cabin" and reveals his philosophical basis – the denial of the possibility of any form of human exploitation of the slave, reveals the main images of the novel in the original author's conception. Based on the comparative characteristics of the cinematic version of the work of Harriet Beecher-Stow, the discrepancy of the director's vision of the author's concept, the main idea of the novel and the interpretation of the main images in European and American cinema has been proved.

The study of the philosophical basis of the novel Harriet Beecher Stow's Uncle Tom's Cabin is an identical with the study of the ethical and moral foundations of the American society of the South on the eve of the Civil War in the United States. This book today serves as an "alphabet" in understanding the relationship between the various states of the slave society and the causes of maturation of the acute crisis in it in the beginning of the second half of the nineteenth century.

To date, in the art of cinema unfortunately not yet found worthy reading the immortal work of Harriet Beecher-Stow "Uncle Tom's Cabin". The director's vision of the novel (without rejecting positive moments) gave a more subjective picture of those events, distorting certain images and parts of the novel. Given that in our world there is still a veiled form of illegal slavery, this problem can not lose its relevance and requires new creative searches, full reflection of the paintings of American life of the past century. In conclusion, I want to express the hope that the novel Harriet Beecher-Stowe will still find a worthy director, who will bring his view to the viewer and translate the author's images of the novel into the cinema

Keywords: *slavery, philosophical background, cinema, idea, image, social crisis, director's vision, author's idea.*

Надійшла до редакції 28.10.2017 р.